

Mennta- og menningarmálaráðuneytið
Karitas H. Gunnarsdóttir skrifstofustjóri
Skrifstofu menningarmála
Sölvhólsgötu 4
101 Reykjavík

Reykjavík 9. júlí 2015

Efni: Varðveisla og sýning á beinagrind steypireyðar í Hvalasafninu á Húsavík – umsögn um erindi Hvalasafnsins.

Vísað er til beiðni mennta- og menningarmálaráðuneytisins um umsögn Náttúruminjasafns Íslands við eftirleitan Hvalasafnsins á Húsavík um samstarf við ráðuneytið „vegna þeirrar ákvörðunar sem Sigmundur Davíð Gunnlaugsson forsætisráðherra tilkynnti 18. október sl. um að beinagrind steypireyðarinnar sem rak á land á Skaga árið 2010 verði höfð til varðveislu hjá Hvalasafninu á Húsavík.“ (Tilv.: MMR15010812/12.13.2, dags. 1. júní 2015).

Vert er að halda til haga að steypireyður (*Balanus musculus*) er mjög fágæt spendýrategund sem enn er í töluverðri útrýmingarhættu þrátt fyrir alfriðun í um hálfa öld. Steypireyður er stærsta dýrið sem lifað hefur á jörðinni, getur orðið 22–33 m og 110–190 tonn og líklega náð 80–90 ára aldrí. Talið er að stofn steypireyðar hér við land sé innan við þúsund dýr en heimsstofninn um 10.000 dýr. Reki steypireyðarinnar á Skaga í ágúst 2010 telst því einstakur atburður, sér í lagi þar sem dýrið var heilt og fullvaxið (um 24 m) en síðast rak heila steypireyði hér á land í Skoruvík á Langanesi árið 1967. Í framangreindu ljósi ber að umgangast þennan sérstaka og fágæta grip af fullri nærgætni og virðingu með langtímahagsmuni að leiðarljósi í samfélags-, fjárhags- og vísindalegu tilliti.

Náttúruminjasafn Íslands leggst gegn áformum um flutning, varðveislu og sýningu beinagrindar steypireyðarinnar í Hvalasafninu á Húsavík og hvetur ráðuneytið a.m.k. til að bíða með þar að lútandi ákvarðanir þar til fyrir liggur með skýrum hætti hvort Náttúruminjasafn Íslands, höfuðsafn þjóðarinnar í náttúrufræðum, fái aðstöðu til að hafa gripinn til sýnis á höfuðborgarsvæðinu, eins og að hefur verið stefnt frá því að hvalinn rak á land og útlit er fyrir að úr rætist á næstunni með framtíðarhúsnæði safnsins.

Að mati Náttúruminjasafnsins er jafnframt ófullnægjandi grein gerð fyrir veigamiklum atriðum í erindi Hvalasafnsins, einkum er lýtur að forvörlu beinagrindarinnar, afsteypu og uppsetningu og þar að lútandi kostnaðarþáttum. Nauðsynlegt er að bæta úr þessum ágöllum. Þá hvetur Náttúruminjasafnið til þess að möguleg aðkoma Náttúruminjasafnsins að starfsemi Hvalasafnsins verði könnuð og rædd betur en gert hefur verið til þessa.

Meðfylgjandi er greinargerð með umsögn Náttúruminjasafnsins.

Virðingarfyllst,
Hilmar J. Malmquist
Dr. Hilmar J. Malmquist forstöðumaður

Greinargerð

Umsögn Náttúruminjasafns Íslands um erindi Hvalsafnsins á Húsavík um varðveislu og sýningu á beinagrind steypireyðar

Náttúruminjasafn Íslands leggst gegn áformum um flutning, varðveislu og sýningu beinagrindar steypireyðarinnar í Hvalasafninu á Húsavík (sbr. erindi Hvalasafnsins dags. 13. apríl 2015) og hvetur ráðuneytið a.m.k. til að bíða með þar að lútandi ákvarðanir þar til fyrir liggur með skýrum hætti hvort Náttúruminjasafn Íslands, höfuðsafn þjóðarinnar í náttúrufræðum, fái aðstöðu til að hafa gripinn til sýnis á höfuðborgarsvæðinu, eins og að hefur verið stefnt frá því að hvalinn rak á land og útlit er fyrir að úr rætist á næstunni með framtíðarhúsnæði safnsins.

Að mati Náttúruminjasafnsins er jafnframt ófullnægjandi grein gerð fyrir veigamiklum atriðum í erindi Hvalasafnsins, einkum er lýtur að forvörslu beinagrindarinnar, afsteypu og uppsetningu og þar að lútandi kostnaðarþáttum. Nauðsynlegt er að bæta úr þessum ágöllum.

Meginrök í afstöðu Náttúruminjasafnsins til erindis Hvalasafnsins eru eftirfarandi:

1. Hillir undir framtíðarhúsnæði Náttúruminjasafnsins

Frá upphafi hvalrekans hefur verið haft samráð á milli umhverfisráðuneytis, mennta- og menningarmálaráðuneytisins, Náttúrufræðistofnunar Íslands og Náttúruminjasafns Íslands um þetta mál (sbr. minnisblað ríkisstjórnar Íslands, málsnr.: UMH1008081, dags. 31.08.2010), en Náttúruminjasafnið var fyrst til að vekja máls á því að fá steypireyðina til sýningahalds strax nokkrum dögum eftir hvalrekann (málsnr.: NMSI 2010.071, dags. 25.08.2010). Erindi Náttúruminjasafnsins til ráðuneytisins um að fá steypireyðina til sýningar hefur síðan verið ítrekað (sbr. bréf dags. 18.04.2011, 15.05. og 29.05.2013) og kynnt ráðherra sérstaklega í tengslum við svokallað Perluverkefni, þ.e. sýningahald í Perlunni í samstarfi við Reykjavíkurborg og utankomandi fjárfesti (bréf dags. 20.01.2014, 11.04.2014, 19.09.2014 og 31.10.2014).

Í minnisblaði ríkisstjórnar Íslands dags. 25.10.2011 (málsnr.: UMH11100114) er tekið fram að hugsanleg uppsetning og varðveisla beinagrindar steypireyðarinnar í Hvalasafninu á Húsavík sé þeim skilyrðum bundin að gripurinn verði afhentur Náttúruminjasafni Íslands þegar safnið verði komið í framtíðarhúsnæði. Þetta skilyrði um að frumeintak beinagrindarinnar verði á forræði og hluti af sýningahaldi á vegum Náttúruminjasafnsins var áréttáð af mennta- og menningarmálaráðherra, Illuga Gunnarssyni, í svörum hans við fyrirspurn á Alþingi 3. nóvember 2014 (144. löggjafarþing – 26. fundur. 223. mál. – Þskj. 252.), en þar sagði ráðherrann m.a.:

....Þá er til að taka, virðulegi forseti, að mennta- og menningarmálaráðherra og umhverfisráðherra hafa nú ákveðið að beinagrind steypireyðarinnar sem rak á Skaga árið 2010 verði höfð til varðveislu hjá Hvalasafninu á Húsavík þar til Náttúruminjasafn Íslands verður komið í framtíðarhúsnæði.“

....Ég er þeirrar skoðunar að um sé að ræða svo einstakan grip að þegar Náttúruminjasafn Íslands verður komið í sitt framtíðarhúsnæði sé eðlilegt að gripurinn verði þar. Þess vegna var lagt upp með það að búin yrði til afsteypa sem

gæti þá verið á Hvalasafninu á Húsavík þannig að hægt væri að nýta áfram þá aðstöðu sem til stæði að byggja upp til að taka á móti þessum dýrgrip.“

...., Ég ítreka að ég tel að hér sé um þannig dýrgrip að ræða að eðlilegt sé að hann verði í því höfuðsafni sem Náttúruminjasafn Íslands á að vera þegar það verður komið í sitt framtíðarhúsnæði.“

Nú bendir margt til að Náttúruminjasafn Íslands fái innan skamms staðfestingu á því að safnið fái aðstöðu til frambúðar til sýningahalds í Perlunni í Öskjuhlíð, en viðræður við Reykjavíkurborg um svokallað Perluverkefni voru teknar upp að nýju fyrir skömmu.

Náttúruminjasafnið hefur haft forgöngu um Perluverkefnið sem hófst haustið 2013 og felst það í samstarfi við Reykjavíkurborg um grunnsýningu um náttúru Íslands í Perlunni með þátttöku utankomandi fjárfestis. Stefnumarkandi viljayfirlýsing um verkefnið er nú til skoðunar í mennta- og menningarmálaráðuneytinu. Í viljayfirlýsingunni er gengið út frá 15 ára samningsbundnum ákvæðum um sýningahald í Perlunni. Jafnlangt tímabundið ákvæði og hér um ræðir verður að teljast lausn til frambúðar á húsnæðisvanda Náttúruminjasafnsins.

2. Nauðsyn á forvörslu og styrkingu beina

Í erindi Hvalasafnsins um flutning, varðveislu og sýningu beinagrindarinnar er ekki gert ráð fyrir vinnu við forvörslu og styrkingu beina áður en til flutnings, uppsetningar og sýningar kemur, en hér er um verulega kostnaðarsaman þátt að ræða þótt einungis sé miðað við lágmarksviðgerð á beinum.

Að mati Náttúruminjasafnsins er brýnt að ráðast sem allra fyrst í að forverja beinin og styrkja þau bein sem þess þurfa með í því skyni að varðveita sem best og koma í veg fyrir skemmdir á jafn dýrmætum og fágætum grip og hér um ræðir. Óháð sýningarhaldi er ekki forsvaranlegt að bíða lengur með þennan verkþátt. Aðstæður á geymslustað þar sem beinin eru höfð núna eru að mati Náttúruminjasafnsins ekki viðunandi, einkum vegna vandamála við stjórnun á hita og raka. Beinin innihalda enn töluvert magn af fitu og grút og er það lengur en reiknað var með. Umtalsverða þráalykt leggur af beinunum og hafa borist kvartanir frá fólk í nærliggjandi húsi.

Náttúruminjasafnið er fúst að veita liðsinni varðandi forvörslu og styrkingu beinanna, m.a. með því að hafa milligöngu um aðstoð sérfræðinga á þessu sviði frá Náttúrufræðisafni Danmerkur (Statens Naturhistoriske Museum) sem Náttúruminjasafnið er í samstarfi við.

3. Afsteypa af beinagrindinni

Í erindi Hvalasafnsins er ekki fjallað um þann verkþátt sem snýr að afsteypu beinagrindarinnar, en í ákvörðun mennta- og menningarmálaráðherra og umhverfis- og auðlindaráðherra er tekið fram að frumeintak beinagrindarinnar skuli fara til Náttúruminjasafnsins þegar leyst hefur verið úr húsnæðisvanda þess m.t.t. sýningahalds. Afsteypa af beinagrindinni yrði þá eftir hjá Hvalasafninu.

Þar sem reikna má með að um umtalsverðan kostnaðarlið sé að ræða, bæði vegna efniskaupa og vinnu, telur Náttúruminjasafnið ekki forsvaranlegt annað en að gerð sé strax grein fyrir þessum þætti – í upphafi skyldi endinn skoða. Með hliðsjón af varðveislu og

verndun beina er skynsamlegast að taka afsteypu af beinagrindinni áður en og ef hún verður flutt norður í land.

Náttúruminjasafnið er reiðubúið að aðstoða við þennan verkþátt, m.a. með því að hafa milligöngu um aðkomu sérfræðinga frá samstarfsstofnunum sínum, Náttúrufræðisafni Danmerkur og/eða Náttúrufræðisafninu í London (Natural History Musuem, London).

4. Ófullnægjandi kostnaðaráætlun

Í erindi Hvalasafnsins er lögð fram kostnaðaráætlun sem hljóðar upp á alls 7,0 m.kr., þar af 1,5 m.kr. vegna flutnings beinagrindarinnar frá Keflavík. Í áætluninni er hvorki gerð grein fyrir kostnaði vegna forvörslu og styrkingu beina, sem Náttúruminjasafnið telur nauðsynlegt að ráðast í, né vegna afsteypu af beinagrindinni (sjá töluliði nr. 2 og 3 hér að framan).

Í erindi Hvalasafnsins er heldur ekki gerð grein fyrir kostnaði vegna uppröðunar á beinum dýrsins og frágang á sýningaráð, en að mati Náttúruminjasafnsins má ætla að sú vinna svari a.m.k. til fjögurra mannmánuða (um 4 vinnuvíkur fyrir 4 menn) að því gefnu að við-gerð á beinum verði í lágmarki (sjá einnig minnisblað Náttúrufræðistofnunar Íslands dags. 19. mars 2015).

Þá er í erindi Hvalasafnsins ekki gerð grein fyrir kostnaði við flutning á beinagrindinni til baka til Náttúruminjasafnsins.

Þá segir í umfjöllun Hvalasafnsins um kostnaðaráætlunina að Hvalasafnið sé ..., tilbúið að greiða allan kostnað tengdan verkefninu.", en auk styrkja frá bandarísku ferðaskrifstofunni Abercrombie and Kent að upphæð um 3,8 m.kr. hefur Hvalasafnið ..., safnað fjármunum í verkefnið". Í þessu samhengi skal minnt á að Hvalasafnið er sjálfseignarstofnun sem notið hefur verulegra ríkisstyrkja ár hvert nær allan starfstíma sinn, eða samtals um 120 m.kr. á árabilinu 1999-2015. Síðastliðin fimm ár hafa árlegir ríkisstyrkir til Hvalasafnsins svarað til 20-25% af samþykktu árlegu fjárframlagi stjórnvalda til Náttúruminjasafns Íslands.

Í framangreindu ljósi telur Náttúruminjasafnið ekki forsvaranlegt annað en að kostnaðaráætlun Hvalasafnsins verði tekin til gagngerrar endurskoðunar í því skyni að draga upp raunhæfa mynd af væntanlegum útgjöldum við verkefnið og gera því skil á hvern sá kostnaður fellur. Kostnaðaráætlunina ber enn fremur að skoða í því ljósi að frumeintak beinagrindarinnar kann að hverfa fyrr en síðar úr sýningarrými Hvalasafnsins verði grindin á annað borð flutt norður yfir heiðar.

5. Metnaður, virðing og orðstír

Í erindi Hvalasafnsins kemur fram að til stendur að sýna steypireyðina með því að raða beinunum í fyrilliggjandi sýningaráði Hvalasafnsins á gólf sem er 24 m x 8 m að flatarmáli. Jafnframt að beinagrindin verði í umgjörð sem sýna á náttúrulega veðraða beinagrind í fjóru þar sem hvalinn rak á land.

Hugmyndin um slíka uppsetningu beinagrindarinnar kann að hljóma sem skynsamleg ráðstöfun í ljósi aðstæðna, þ.e.a.s. með hliðsjón af takmörkuðu fjármagni og húsnæði sem ekki er sniðið fyrir sýningu á grip af því tagi sem hér um ræðir. Hins vegar er ljóst að nær óhjá-

kvæmilega mun verða þróngt um gripinn í rýminu og hann vart njóta sín, enda er heildarlengd beinagrindarinnar um 24 m, lengsta rifbein um 3 m á lengd og mesta breidd grindarhols með aðlögðum bægslum 5–6 m.

Þar sem raða á saman lausum beinum og láta þau hvíla ósamsett á gólfí er einsýnt að uppsetning beinagrindarinnar mun ekki endurspeglar náttúrulega beinabyggingu dýrsins.

Að mati Náttúruminjasafnsins eru framangreindar hugmyndir um uppsetningu og sýningu beinagrindarinnar í Hvalasafninu á Húsavík hvorki metnaðarfullar né samboðnar þeirri virðingu sem ber að auðsýna stærsta dýri jarðar. Í þessu sambandi skal bent á að tvö af stærstu og öflugustu náttúrufræðisöfnum í Evrópu, Náttúrufræðisafn Danmerkur í Kaupmannahöfn og Náttúrufræðisafnið í London, vinna nú hvort um sig að mjög metnaðarfullri uppsetningu sýningar þar sem beinagrindur stórhvela munu leika aðalhlutverkið í sýningahaldinu.

Í Náttúrufræðisafninu í London verður einum vinsælasta sýningagrip safnsins fyrr og síðar, beinagrind risaeðlunnar Dippy, skipt út fyrir beinagrind steypireyðar. Steypireyðurin verður sett upp með svipuðum hætti og ráðgert hefur verið í aðalrými Perlunnar í Öskjuhlíð, þ.e. hún verður hengd upp í fordyri safnins, svokölluðum Hintzesal, þar sem vítt er til veggja og hátt til lofts, um 25 m líkt og í Perlunni. Þannig mun lofta vel um stærsta dýr jarðar og gripurinn njóta sín sem skildi.

Í Náttúrufræðisafninu í Kaupmannahöfn verður svokallaður Hvalasalur þungamiðjan í sýningahaldi hinnar nýju sýningar sem stefnt er að opna árið 2018. Þar munu beinagrindur stórhvela svífa um loft í háreistum sal klæddum glerveggjum þannig að gangandi vegfarendur utan safnsins munu einnig njóta hvalasýningarinnar. Þess má geta að hvalasalurinn í Náttúrufræðisafni Danmerkur mun sjást vel frá Øster Voldgade sem Jónshús stendur við.

6. Samvinna við Náttúruminjasafn Íslands

Í erindi Hvalasafnins er minnst á þátt ráðuneytisins við að, leysa úr ýmsum viðfangsefnum í tengslum við verkefnið "... og m.a. orðuð samvinna við Náttúruminjasafn Íslands án frekari útfærslu. Vert er að benda á að í áðurnefndu minnisblaði ríkisstjórnar frá 25.10. 2011 er bryddað upp á mögulegri aðkomu og þátttöku Náttúruminjasafnsins í starfsemi Hvalasafnsins og tekið fram að það þurfi að kanna og ræða betur. Undir síðastnefnda er tekið og minnt á að undirritaður kynnti samvinnu af þessu tagi gagnvart stjórn Hvalasafnsins á aðalfundi þess í febrúar 2014 og hlaut jákvæðar viðtökur.

Varðandi hugsanlega aðkomu Náttúruminjasafnsins að starfsemi Hvalasafnsins verður að hafa í huga að margar hvalabeinagrindurnar sem Hvalasafnið hefur til sýnis eru ríkiseign og flestar verkaðar og settar upp af starfsmanni Náttúrufræðistofnunar Íslands á kostnað ríkisins. Að auki hefur Hvalasafnið notið ríkulegra fjárfamlaga frá ríkinu í gegnum tíðina eins að framan greinir í tölulið nr. 4.

Að endingu er minnt á að ef til flutnings kemur á beinagrind steypireyðarinnar til Hvalasafnsins á Húsavík er það verkefni Náttúruminjasafns Íslands að gera þar að lútandi varðveislusamning um gripinn við Hvalasafnið (sbr. svar mennta og menningarmálaráðherra við fyrirspurn á Alþingi 3. nóvember 2014, 144. löggjafarþing – 26. fundur. 223. mál. – Þskj. 252.).